

NICOLAE COJOCARU
(Suceava)

TRADIȚIILE DE ÎNTEMEIERE LA ROMÂNI

Abstract. The study refers to the Romanian traditions of foundation (establishment of a new village, of a new building, site selection and building a foundation of worship, digging a well, etc.). They have a profound significance in the universe of life and popular beliefs. For Romanian people the beginning of life in a new place or building of a new church in ancient times was considered creation that was part of the time and the universe.

Keywords: ritual consecration, foundation sacrifice, consulting oracles, sacred time, hearth settlement, animated universe, source of „uncleanness”, sanctification of life.

Din mulțimea de cutume care caracterizează viața tradițională a românilor, cele de întemeiere au profunde semnificații în universul vieții și al credințelor populare. Începutul desfășurării vieții într-un loc sau un lăcaș nou a fost conceput ca o creație, asemenea cu nașterea într-un loc sacru, acesta trebuind să fie înscris în timp și cosmicitate, sub prezența ocrotitoare a ființelor divine.

Creația, în acest caz, fiind asimilată de creierii lumii, a fost raportată unui plan religios, în afara căruia nu se putea concepe o existență durabilă. Ea echivalează cu o nouă creație, având sorgintea în actul divin al Cosmogoniei.

În principal, tradițiile de întemeiere se întâlnesc la înființarea unui sat nou și la construirea unor așezăminte precum casele și bisericile. Mircea Eliade, care se ocupă de această problemă la nivelul societăților arhaice, afirmă că: „Instalarea într-un teritoriu, construirea unei case cere o decizie vitală, atât pentru comunitatea întreagă, cât și pentru individ. Căci este vorba de a-și asuma crearea «lumii» în care s-a ales de a locui”¹. Acest lucru nu este ușor și adesea consacrarea ritualică se făcea printr-un sacrificiu sângeros, act ce reiterează, în cosmogoniile istorice, sacrificiile de întemeiere ale începuturilor lumii.

Într-o societate tradițională de vânători-păstori, de agricultori, sau deja fiind la stadiul de civilizație urbană „locuința este întotdeauna sfințită, prin faptul că ea constituie o imagine a lumii și că lumea este o creație divină”². Din multele modalități de a omologa locuința la starea cosmosului, după tipurile de cosmogonii, M. Eliade alege două, arătând că spațiului locuit (teritoriu sau casă) i se conferă astfel valoare de *imago mundi*: asimilându-l Cosmosului, prin proiecția în cele 4 orizonturi, cu plecare dintr-un punct central, când e vorba de sat, sau prin instalarea simbolică a aceluia *axis mundi*, când e vorba de locuința familială și, a doua, repetând printr-un ritual de construcție, actul exemplar al zeilor, grație căruia lumea s-a născut dintr-o ființă marină sau din genunea primordială³.

Pornind de la aceste considerații teoretice, avem deja premisele etnologice pentru a intra în structura istoriei societății românești prefeudale, unde, cu siguranță că au existat unele tradiții de întemeiere, la nivelul epocii respective. Deocamdată însă practicile etnografice sunt singurele documente după care ne conducem în aprecierea vechimii unor tradiții de acest fel.

a) Tradițiile de întemeiere a așezărilor

A devenit o obișnuință de a aprecia vechimea unor așezări (sate, orașe) în raport cu prima lor atestare documentară. Datele înscrise pe obiectele de lut, piatră, bronz, pergament, hârtie, menționează anul întemeierii și alte detalii, care oferă cercetătorului informații exacte despre existența unor așezări, ceea ce poate duce la concluzii cât mai exacte asupra începutului de fapt al acelei așezări. Or, despre fenomenul de întemeiere documentele sunt foarte rare, chiar pentru o epocă mai târzie. Lipsa scrierilor documentare pentru o lungă perioadă în istoria poporului nostru, care corespunde cu epoca prefeudală, ca și faptul că fenomenul popular n-a făcut obiectul aprecierii în atenția unor cronicari ai vremii, a avut ca urmare o consemnare redusă în scris, acesta desfășurându-se în mediul popular, după cutumele locale, și fiind înscris ca un moment doar în memoria generațiilor.

Supraviețuirea însă a unor practici și credințe de întemeiere cu origini prefeudale, ca și știrile vagi despre situația istorică a satelor în această perioadă, vin să aducă totuși informații și despre modul de întemeiere a așezărilor vechi românești. Ne referim în principal la *sat*, ca mediu etnografic mai vechi decât orașul, și care a fost pentru lung timp, la noi, forma de viață comunitară cea mai răspândită. Prin structura lui complexă, prin sistemul de organizare, de gândire și de acțiune, acesta a fost temelia statului timp de nenumărate secole de-a lungul istoriei⁴. Înseși orașele, în afară de cetățile militare ale timpului, au devenit din sate.

După o statistică întocmită de Henri Stahl, numai în Moldova, 80,3 % din satele pomenite în primele documente de după Descălecat preexistau cu hotarele lor gata constituite în epoca formării statului feudal⁵. De asemenea, cercetările arheologice efectuate pe tot cuprinsul țării au dus la descoperirea a numeroase așezări, locuințe grupate, din mileniul întâi, necropole, ceea ce dovedește nivelul intens de locuire a teritoriului străromân, în forma sătească. Oricum, deși procesul de întemeiere, sub acest aspect, a continuat și după formarea statelor feudale, începuturile de locuire sunt mult mai vechi, iar în legătură cu acest fenomen se statuează și vechimea practicilor de întemeiere.

Un prim act și cel mai greu era *alegerea locului* de sat. Aceasta se făcea în funcție de nevoile economice ale locuitorilor viitoarei comunități, dar și pentru a corespunde unor norme tradiționale imuabile. Alegerea locului apăsa greu pe umerii întemeietorului. La popoarele antice, puterea de decizie era luată adesea numai după consultarea oracolelor. Cea mai veche informație asupra fenomenului de întemeiere în acest fel a orașelor, la greci, ne-o dă Strabon. El scrie că atunci când Myschellos și Arhias s-au dus la Delfi ca să consulte oracolul, acesta le-a atribuit spre întemeiere, celui dintâi Siracuză, iar celui de al doilea Crotona⁶. Probabil preoții oracolului de la Delfi cunoșteau bine condițiile geografice optime pentru amplasarea așezărilor.

Multe așezări pe atunci se întemeiau spontan. Această practică a dat naștere la o mulțime de legende despre spiritul locurilor, despre locuri bune și locuri rele, ca și la unele credințe superstițioase. Înțelepții antici au avut și ei o contribuție însemnată la fundarea unor orașe. Astfel Ptolemeu a fost numit chiar *Polyorcet*, adică fondator de orașe⁷. De obicei, motivația era legată de un fapt legendar, având în substrat voința divină.

Ion Ghinoiu, într-un studiu documentat pe această temă, scrie că pe teritoriul țării noastre nu se cunoaște să se fi păstrat tradiția întemeierii așezărilor pe baza oracolelor, ca în lumea antică greacă și romană. Aici, alegerea locului viitoarei așezări era lăsată pe seama viselor sau era determinată în cadrul unei vânători rituale (așezarea se amplasa pe locul uciderii animalului considerat tutelar), gest de tragere cu arcul și prin practici magice⁸. Sacrificiul era menit să dea ideea de loc animat prin transferul vieții de la animal la comunitatea nou înființată.

Unele tradiții se referă la *structura* satului. La noi, ca și la alte popoare, teritoriul sătesc, încă din preistorie, reproduce schema unui model ritualic. Semnul ritual întâlnit ca simbol al întemeierii oricărui așezământ stabil (așezare, casă, mormânt) a fost *stâlpul*, de lemn sau de piatră. I. Ghinoiu consideră că: „Baterea stâlpului echivala astfel cu situarea și determinarea așezării în cosmos, pornind de la un punct fix de iradiațiune”⁹.

Tradițiile de întemeiere a satului aveau scop bine definit și cu multiple semnificații în planul vieții sociale și spirituale ale locuitorilor săi. În virtutea practicilor folosite, locul dobânda un rost comunitar în care poziția, amplasamentul și forma acestuia erau circumscrise unor norme sacrale.

Ca o continuare a semnului sfânt care a marcat centrul satelor noastre, a fost *biserica*. Prezența sa reprezintă atât vizibil, cât și în planul spiritual, un *axis mundi* al spațiului locuit, de unde și importanța ce a avut-o în cadrul tradițiilor de întemeiere și hotărnicire a așezărilor. În vechime, casele se grupau în jurul bisericii, care, fiind în centru vetrei sătești uneori preceda întemeierea așezării propriu-zise, cum au fost lăcașurile de pe seliști, ori cele de pe proprietățile de curte. Astfel, biserica însemna atât așezământul religios, cât și locul cosmografic principal al satului. Existența vechilor „curți” de la Volovăț, Sucevița ș.a. confirmă acest fapt.

Teritoriul satului întemeiat se delimita cu hotar și devenea vatră a așezării, împrejurul căreia se trăgea o brazdă cu plugul cu doi boi, spre a fi feriți de boli, mai ales ciuma¹⁰. Tradiția aceasta este străveche și s-a păstrat în popor secole de-a rândul, ca o mărturie a vechilor practici de hotărnicire a satelor așa-zise „descălecate”. S-a folosit și cutuma delimitării după hotare naturale (pe ape, înălțimi) sau semne făcute pe copaci, stânci. După unele informații etnografice, hotarele unui sat se mai stabileau până unde se auzea toaca de lemn a bisericii din mijlocul vetrei sătești¹¹. De aici rezultă că hotarele să fi fost, în zonele de șes, aproximativ circulare, împrejurul satului, având în centru semnul ritualic.

Teritoriul era apoi consacrat. O formă atestată în Muscel, a ritualului practicat cu această ocazie, era sfințirea de către preot. Urma o masă în comun, după care toți locuitorii adunați jucau *jocul bătut*, de la un loc de locuință la altul, zicând că „au bătut

parii satului”. Ciobanii erau cei care cântau din cimpoi, bucium și fluier¹². Arhaicul joc practicat acum e posibil să fi avut un rost ritual anume, chiar cu implicații magice, de a întări în plan spiritual un act de întemeiere.

b) Tradițiile de întemeiere a caselor și lăcașurilor bisericești

Spațiul locuit a constituit, la populația străromână un loc sacru, menit să fie adăpost stabil locuitorilor săi, dar și un loc ceremonial, ritual, marcat de valori simbolice, pentru a menține, pe de o parte, viața în vatra existenței cotidiene, iar pe de altă parte, pentru a o apăra de influențe nefaste. Destinată exclusiv viețuirii omului, sub multiplele sale aspecte, casa poartă, prin structura și funcționalitatea ei caracterul unui univers însuflețit, un microcosm terestru, în care construcția se identifică cu locuitorii săi, într-un ansamblu unitar ce reprezintă pentru fiecare în parte un centru al universului și în legătură directă cu el. Casă-corp-cosmos sunt cele trei dimensiuni ale unui sistem legic de funcționalitate în habitat, fiecare cu particularitățile sale definitorii și inseparabile vieții.

Dincolo de un statut de loc uzual, casa a fost la români și un simbol al omului în comunitate, fiind încadrată unei concepții specifice care dă sens prezenței sale în toate momentele de desfășurare. Credința că viața trebuie să se desfășoare într-un loc „curat”, adică lipsit de acțiunea unor ființe sau spirite rele, este străveche și ea a generat o mulțime de tradiții și practici rituale, în virtutea cărora se poate obține o anumită libertate spirituală a omului și liniștea locuinței. Unele credințe de acest fel sunt precreștine și ele s-au perpetuat în superstiții până astăzi. Altele au îmbrăcat haina concepțiilor creștine, spiritele rele fiind asimilate ființelor demonice.

Creștinismul a cultivat ideea purificării încă de la începutul răspândirii sale peste tot, deci și în Dacia, înțelegând prin sursele de „necurătenie” atât coabitarea cu lucrurile necurate, ca influență demonică, precum și participarea la unele practici păgâne, săvârșirea de abateri morale, contingenta cu lucruri atinse de spiritele rele.

După concepția că diavolul unelțește mereu împotriva omului, în popor s-a format, de timpuriu, credința că locuința-spațiul vieții, este cea mai vizată de influențele rele. Ca urmare, aceasta trebuia circumscrisă încă de la început acțiunilor de consacrare. Cum spune Mircea Eliade, pentru că „omul religios nu poate trăi decât într-o atmosferă impregnată de sacru, trebuie să ne așteptăm la o multitudine de tehnici pentru a consacra spațiul”¹³.

Pentru spațiul locuit, în speță casa, consacrarea este nu numai necesară, ci și obligatorie, chiar în afară de o anumită stare religioasă. Este cerută de rostul existențial al omului ajuns la conștiința spiritualității sale, rost care se consfințește prin efectele benefice ale unor rituri petrecute în împrejurări faste.

Construirea unei case a reprezentat, în concepția populară, un act de întemeiere a unei vetre de locuit. Aceasta trebuie să fie trainică și primitoare, sustrasă cum s-a spus, forțelor rele din natură. Acest lucru se vedește ca preocupare începând cu alegerea locului de casă, ca să fie bun, „curat” după expresia populară și se continuă cu diferite obiceiuri și rânduiele cultice, prin care casa devine un loc consacrat, un sălaș sacru al vieții familiei.

Se relevă faptul că „pentru a dura, o «construcție» (casă, templu, lucrare tehnică etc.) trebuie să fie animată, de a primi totodată o viață și un suflet. «Transferul» sufletului

nu este posibil decât pe calea unui sacrificiu sângeros. Istoria religiilor, etnografia, folclorul cunosc numeroase forme de sacrificiu de construcție, sacrificii sângeroase sau simbolice în beneficiul unei construcții¹⁴.

Pentru perioada creștină, consacrarea casei a avut cel mai frecvent un caracter religios, de „sfințire”. Termenul *consacranus* (lat. „sfințit”) este cunoscut pe teritoriul românesc din unele inscripții latine datând din primele veacuri¹⁵. Faptul este un prim argument că la noi se practicau rânduielile bisericești de sfințire a persoanelor și lucrurilor. În cultul ortodox, sfințirea casei face parte dintre rânduielile numite *ierurgii*, și cuprinde rugăciunile la temelia casei și la intrarea în casă nouă.

Ca vechime, unele dintre acestea sunt „tot atât de vechi ca și Biserica creștină”, fiind menționate de Sf. Iustin Martirul și Tertulian, în sec. al II-lea, Sf. Vasile cel Mare, în sec. al IV-lea¹⁶. Ele ni s-au transmis în diferite ediții ale *Molitfelnicului*, cum este *Evhologhiul* episcopului Serapion de Thmuis, din Egipt, sec. al IV-lea, iar mai târziu prin *Molitfelnicele* slave.

Un alt loc consacrat este *biserica*. Întemeierea unei biserici a constituit, ca și în cazul satului sau al casei, un prilej de a consfinți, religios și prin datină, centrul spiritual al obștii, al satului. Aceasta se face printr-o ierurgie mai dezvoltată.

Biserica este considerată „casa lui Dumnezeu”, adică lăcașul unde se oficiază cele sfinte sub prezența lui Dumnezeu. Această calitate face ca să aibă unele similitudini cu casa de locuit, ceea ce are consecințe și în planul tradițiilor din popor cu privire la întemeiere, formă și funcționalitate. Profesorul Louis Réau, de la Sorbonna, scrie că la origine casa lui Dumnezeu n-a fost decât „o casă țărănească mărită”¹⁷.

Actul de întemeiere, în ambele cazuri, se supune unor canoane tradiționale similare. Fiind vorba de așezăminte de importanță capitală pentru viața omului, a întemeia un sat sau o casă, o biserică, reprezintă mai întâi o decizie care se ia cu responsabilitate majoră. Este vorba ca omul să-și creeze lumea sa proprie, zice M. Eliade. „Locuința nu este un obiect, este o «mașină de locuit; ea este un univers pe care omul îl construiește imitând Creația exemplară a zeilor, cosmogonia». De aceea, orice construcție și orice inaugurare a unei noi locuințe echivalează într-un fel cu un nou început al unei vieți noi”¹⁸.

Este interesant de observat că în mediul popular arhitectura sacră n-a făcut decât să reia și să dezvolte simbolismul cosmologic deja prezent în structura locuinței primitive. La rândul său, locuința umană a fost precedată frecvent prin „locul sfânt”, acesta fiind spațiul consacrat și cosmicizat¹⁹. Cu alte cuvinte, primul spațiu sacral a fost „locuința” de cult, din care s-a dezvoltat ritualul locului casei, vatra de viață și trăire spirituală, la multe popoare șeful familiei fiind și un sacerdot al casei. De aici, arhitectura religioasă creștină a preluat și dezvoltat forme și simbolisme, care au dat lăcașurilor semnificații profunde în universul spiritual comunitar, cum ar fi cele de centru spiritual al satului, forma cosmică, locul familiei mari creștine etc.

Consacrarea este un act fundamental pentru construcțiile vieții. Urmărind continuitatea vieții într-un spațiu etern viabil, omul a urmărit, încă din Antichitate, să officieze acte compensatorii, care pot da satisfacție divinităților protectoare și asigura trăinicia lăcașului întemeiat, casă sau biserică. De aici s-a născut credința, atât de răspândită în lume, despre necesitatea sacrificiului și la întemeierea de biserici, cum este cunoscut

în legătură cu Mănăstirea Argeşului. În virtutea acestei tradiții, lăcaşurile se construiau, în Antichitatea creştină, pe mormintele martirilor sau pe locurile unde au pătimit aceştia. Mai târziu, s-a adoptat forma de a pune doar fragmente din moaştele lor în corpul Sf. Mese.

O tradiție străveche este de a se ridica biserica pe un loc mai înalt din cuprinsul aşezării. Este o supravieţuire a credinţelor despre cultul pe înălțimi. La evrei, în perioada vechitestamentară, se aminteşte frecvent despre altarele ridicate pe munte. Dacii aveau, de asemenea, sanctuare pe înălțimi, unde înălțau cinstire zeilor. Legătura omului cu spațiul ceresc devenea astfel mai evidentă și aceasta s-a păstrat în credințele ce alimentează întemeierea pe locuri considerate mai aproape de Dumnezeu.

Consacrarea doar consfințește ritualic relația om-divinitate în cadrul formelor de habitat. Se relevă că prin această formă se obține și sanctificarea vieții. „Mijloacele sunt multiple, dar rezultatul este aproape întotdeauna același: viața este trăită pe un dublu plan, ea se desfășoară atât ca existență omenească și, în același timp, ea participă la o viață trans-umană, cea a cosmosului sau a zeilor”²⁰.

Acest dualism dă sens atât trăirilor zilnice, cât și celor ceremoniale sau rituale din viața tradițională, fiind caracteristic actelor de întemeiere, care refac, în chip mitic, unitatea edenică sau din *illo tempore*, când omul avea aşezământ divin și cosmografic.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Mircea Eliade, *Le Sacré et le Profane*. Gallimard, 1972, p. 47.
2. *Ibidem*.
3. *Ibidem*, p. 48.
4. Cf. Petru Ursache, *Prolegomene la o estetică a folclorului*. București, 1980, p. 28.
5. H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I. București, 1958, p. 103.
6. M. I. Finley, *Vechii greci*. București, 1974, p. 49.
7. Jaqueline Beaujeau-Garnier, G. Chabot, *Geografia urbană*. București, 1971, p. 108.
8. Ion Ghinoiu, *Considerații asupra fenomenului de „întemeiere” a aşezărilor*, în „Revista de etnografie și folclor”, 1979, nr. 2, p. 198.
9. *Ibidem*, p. 199.
10. Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea: Răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*. București, 1976, p. 137.
11. Cf. Ion Ghinoiu, *op. cit.*, p. 202.
12. Adrian Fochi, *op. cit.*, p. 138.
13. Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 27.
14. *Ibidem*, p. 51.
15. Cf. Sorin Stati, *Limba latină în inscripțiile din Dacia și Scythia Minor*. București, 1961, Ed. Acad. Rom., p. 117.
16. Pr. prof. dr. Ene Braniște, *Liturgica special*. București, 1985, p. 493.
17. Louis Réau, *L'art roumain*. Paris, f.a., p. 32.
18. Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 51-52.
19. Cf. *ibidem*, p. 53.
20. *Ibidem*, p. 141.